

En menneskelig tid

//

//]]]]> //]]>

Hva er [tid](#)? Da jeg i den ikke altfor fjerne fortid fikk utgitt en bok om dette temaet, vakte det en helt annen interesse i de nære omgivelser enn ting jeg tidligere har skrevet.

LES OGSÅ: [Bokomtale av *Hva er tid?*](#)

//

//]]]]> //]]]>

«Oi, tiden ja, den har jeg tenkt mye på», sa naboen, «særlig nå etter at barna er blitt store og har flyttet ut». En annen bekjent berettet om da husets sjuåring våknet med en slående innsikt: «Mamma, i natt skjønnte jeg at når jeg dør, så forsvinner tiden.» Blant universitetskolleger merker jeg noe av den samme, umiddelbare interessen. Sosialantropologen spør om jeg har tatt inn over meg den reversible tiden i en del urbefolkningers mytologi. Historikeren jobber med en artikkel om hvordan tradisjonene forvandles gjennom å gjentas. Statsviteren undrer seg over at vi nå kan vedta bindende lover for framtiden, forpliktet av en grunnlov etablert i fortiden.

Så om noen var i tvil – i og utenfor academia minnes man daglig om at alt er i tiden og tiden er i alt, som en uutømmelig kilde til vitebegjær og undring.

Lite selvrefleksjon

Hva ville da være en mer innlysende kilde til sokratisk besinnelse på menneskets plass i verden? Hva kunne være mer «filosofisk» enn å artikulere det kjente, men likevel så uhåndgripelige i tiden som en menneskelig grunnerfaring, på tvers av fagdisipliner? Men nei. I dagens systematiske fagfilosofi finner vi få tilløp til menneskelig selvrefleksjon, men mange forsøk på å gripe tiden som en utenommenneskelig, fysisk eller metafysisk realitet. I standardverker om tidens filosofi på angloamerikanske forlag finnes det knapt stoff fra humanvitenskapene. Det gjør det heller ikke under oppslag på «time» i Wikipedia, «Internet Encyclopedia of Philosophy» eller «Stanford Encyclopedia of Philosophy».

Bak denne trenden aner jeg et misforstått ønske om å skaffe filosofien vitenskapelig respektabilitet. Desto mer interessant er det å stifte bekjentskap med tidsrefleksjonene til Kurt Gödel (1906–1978), det forrige århundres kanskje fremste logiker og Albert Einsteins (1879–1955) nære venn og kollega ved Princeton-universitetet under og etter annen verdenskrig.

LES OGSÅ: [Tid – en sosial konstruksjon?](#)

I menneskets bevissthet

Gödels logiske sans kunne drive Einstein til fortvilelse, som da han nektet å avlegge statsborgered i USA fordi han oppdaget en selvmotsigelse i den amerikanske grunnloven. Men vitenskapelig var den samme logiske sansen konstruktiv og stimulerende, både for Einstein og ettertiden. Blant annet påviste Gödel at den generelle relativitetsteorien åpner for en type sirkulær tid, altså en tid

som ikke bare syklisk gjentar visse hendelsesmønstre, men som biter seg selv i halen ved at fortid og framtid bokstavelig talt faller sammen. Denne måten å ordne observasjoner på var det i følge Gödel ingen grunn til å kalle «tid», og han sluttet seg i stedet til Edmund Husserls (1859–1938) tanke om at tidens kilde finnes i menneskets bevissthet.

Kanskje var Gödel for kjapp til å avvise tanken på «tidsreiser», som i dag debatteres heftig av fysikere og filosofer. Uten å ta stilling til det kan vi i alle fall dra lærdom av den underliggende holdningen: at vi alle som språkkyndige mennesker kan bidra med refleksjoner over hva det er rimelig å kalle «tid». Det samme gjelder andre, sentrale tidsfilosofiske begreper.

Tid og forandring

I 1908 utga den engelske filosofen John McTaggart (1866–1925) en artikkel «The Unreality of Time», der han argumenterer for at tiden ikke har noen realitet; at den altså er en illusjon. I nyere tidsfilosofi har knapt noen tidsskriftartikkel gitt opphav til flere tidsskriftartikler. Jeg vil tro det skyldes at selv om den er vanskelig å få tak på, sitter leseren igjen med en følelse av at McTaggart setter fingeren på et reelt problem. Dette problemet gjelder fenomenet forandring, og artikkelens hovedtese er at i naturvitenskapenes beskrivelser av verden er det ikke plass til noen reell, dynamisk forandring. Så lenge tidfestingen av ting består i at de tilordnes et matematisk koordinatsystem, blir de i følge McTaggart like uforanderlige som tallene i tallrekken de tilordnes.

Resultatet blir i stedet en statisk kvasiforandring, som når vi sier at et landskap «forandrer seg» fra øst mot vest. De ulike delene av landskapet kan ha ulike egenskaper, som vi observerer etter hverandre når vi beveger oss rundt i det. Vi mener ikke dermed at det skjer en forandring i selve landskapet og ikke bare i vårt forhold til det. Virkelig forandring har vi i følge McTaggart bare når én og samme ting skifter egenskaper, ikke når forskjellige ting eller hendelser har forskjellige egenskaper. I motsetning til landskapet utgjør våre bevegelser en slik forandring. Ja, hver gang du krysser en gate, er *du* først «her» og deretter «der». Var du ikke samme person underveis, hadde vi jo ingen bevegelse, bare ulike personer på ulike tidspunkt, som når forskjellige signaler i en lysreklame tennes etter hverandre.

En verden uten tid

I dag mener mange forskere at fysikken begrenser seg til å beskrive slike kvasiforandringer. Men hvilken konklusjon skal vi i så fall trekke av det? Må vi si at selve tanken på en tid med dynamisk forandring er fiktiv? Det spørsmålet finner vi ikke noe svar på i naturvitenskapene. I stedet kan vi følge Gödels eksempel og reflektere over hva vi generelt legger i begrepet «forandring». Da blir humanvitenskapenes studier av dynamikken i et menneskeliv, i et musikalsk verk eller i en historisk epoke like relevante som et studium av lovene for gravitasjon og elektromagnetisme. Og vi kan ikke engang utelukke en konklusjon i Gödels ånd: at en verden uten mennesker er en verden uten tid og forandring.

Teksten sto på trykk i [Adresseavisen](#) 28. september 2011.